

Att gå

– den hälsosamma eller hälsovådliga skolvägen

I dagens samhälle diskuteras ofta de hälsofördelar som aktiv skolpendling, som gång och cykling, kan innebära (se bl a Davison *et al.* 2008; Lubans *et al.* 2011). Diskussionen om barns skolvägar präglas också av oro för faror på vägen som trafik, avgaser och främlingar samt för barns tilltagande stillasittande och fetma (se t ex Fyhri *et al.* 2011; Carver *et al.* 2013). Som historiska geografer väcks vår nyfikenhet, kan det här vara unikt för vår tid?

Det finns idag en sorts allmän bild av att barns skolvägar var långa och besvärliga i det förflutna. Uppfattningen bygger emellertid på en förenkling och inkluderar dessutom sällan hur den dåtida vuxenvärlden såg på skolvägen. Men vilka faror och vinster kunde skolvägsvandrandet bestå av, om vi utgår från synen på barnen och deras skolvägsvandrande som fanns i samhället under senare delen av 1800-talet och det tidiga 1900-talet? Det är det vi är intresserade av att gräva i. Lite mer specifikt vill vi här fokusera på frågan om hur vuxenvärlden såg på skolvägens påverkan på barnens hälsa. Vilka faror och möjligheter lyfts i samtida texter angående barnens vandring till skolan?

I och med den svenska allmänna folkskolans införande på 1840-talet måste barnen, som tidigare ofta undervisats i hemmet, börja gå till och från skolan flera dagar i veckan. Med tiden blev det en plikt för både fattig och rik att sända sina barn

till skolan. I och med detta etableras skolvägen, dvs att gå till och från skolan, som ett mer allmänt fenomen i samtiden. Barnens vardagsvandrande till och från skolan var inte bara ett avstånd över ett geografiskt rum att tillryggalägga. Skolvägen – som ett fenomen bestående av både fysisk plats och praktik – har haft större betydelse för samhälle, familjer och barnen själva än det först kan framstå som.

Innan folkskolans införande 1842 förekom en utbredd läsundervisning i hemmen. Varje familjeöverhuvud hade enligt Kungl. Maj:ts resolution 1723 ansvar för att alla i hushållet kunde läsa och förstå kyrkans skrifter (Fredriksson *et al.* 1940). Detta möjliggjordes genom hemundervisning, kringvandrande lärare och fasta skolor i olika former. Med 1842-års folkskolestadga bestämdes istället att varje församling skulle utgöra ett skoldistrikt där det skulle finnas minst en skola. Skolstadgan angav att skolhuset med fördel skulle placeras nära ordföranden i skolstyrelsens, dvs kyrkoherdens bostad, så att han kunde övervaka verksamheten. Eftersom kyrkan vanligtvis låg i socknens centralbygd, placerades även folkskolan vanligtvis där (Westberg 2014). För de barn som bodde i mer perifert läge i förhållande till kyrkan blev skolvägen lång.

Tidsmässigt rör vi oss i denna artikel mellan 1840 och 1920, vilket fångar åren för folkskolans införande fram till den tid

då statsbidrag till skolskjutsningsverksamhet började införas (Gummesson 2003). Vår forskning behandlar därmed en tidsperiod då det allmänna var att barnen gick, alltså inte skjutsades, till skolan. Vår diskussion bygger på analys av två källmaterial. Det är dels genomgång av samtliga regionala skolinspektörers rapporter som publicerats i serien *Berättelser om folkskolorna i riket* som utkom 1861–1910 (de refereras genom artikeln utifrån kyrkostift och år), dels en genomgång av samtliga svenska dagstidningar 1840–1920 i Kungliga bibliotekets databas Digitaliserade Dagstidningar (sökord ”skolväg”, ”skolvägar”, ”skolvägen”, ”skolvägarna”, ”skolvägarne”).

Skolvägen: En fråga som fallit mellan stolarna

Det finns idag en omfattande diskussion inom såväl forskning som i samhället i stort om nutida risker och möjligheter kring barns skolvägar (McDonald & Aalborg 2009; Fyhri *et al.* 2011; Carver *et al.* 2013; Westman 2017). Diskussionen rör ofta hur barn bör ta sig till skolan, om faror som finns på vägen och om att föräldrar oroar sig, blandar sig i, tidsoptimerar och skjutsar barnen överallt. Den forskning som den här artikeln baseras på kan bidra till denna diskussion genom att sätta frågan i en historisk kontext som visar skillnader, men också likheter, mellan skolvägsfrågan idag och i det förflutna.

Det finns dock få vetenskapliga studier som har undersökt barns skolväg historiskt. I Sverige har historiska skolstudier generellt behandlat skoletablering, skolans roll på en institutionell och nationell nivå, dess

pedagogiska utveckling (t ex Fredriksson & Sörensen 1942; Gerger 1972; 1974; Boli 1989; Richardson 1992; Hellblom Sjögren 1992) och skolbyggande (Westberg 2014). Vanligtvis har vägen till skolan i det förflutna mest analyserats som ett enkelt avstånd och inte som en del av vardagslivet eller situerad i det lokala landskapet (se även Strandin Pers & Björklund 2019).

För vårt fokus på skolvägen ur ett hälsoperspektiv blir också en specifik dimension av skolforskningen en viktig grund, nämligen den svenska skolgymnastikens framväxt och hälsofrågor kring skolbarn genom historien. Denna forskning synliggör ett allt större fokus på kropp och hygien som växte fram i samhället från 1800-talet och framåt och den disciplinering och medborgarfostran, i såväl kropp som själ, som skolgymnastik och hygienåtgärder kunde innebära (se t ex Annerstedt 1989; Lundquist Wanneberg 2004; Hammarberg 2009; Palmblad & Eriksson 2014).

Inte heller internationellt är skolvägsforskning i ett historiskt perspektiv något stort forskningsfält. Frågan faller mellan stolarna och behandlas varken av forskning som rör skolan i historien (Ramirez & Boli 1987; Burton & Baxter 2018; Westberg *et al.* 2019) eller av forskning som rör senare tiders skolvägar (som Andersson *et al.* 2012). Dock har Pooley *et al.* (2005) tittat på skillnader och likheter i avstånd, transportmedel och val kring skolvägen i England 1940–2000. De framhåver just den stora kontinuiteten som finns över tid; det självklara behovet att ta sig till skolan, familjens påverkan och skolvägens sociala betydelse som en plats för vänskap och lek.

De senaste decennierna har forsknings-

fälten kring barns och ungas geografier och mobilitet expanderat, även om det sällan rör dåtidens barn (Holloway & Valentine 2004; Murray & Cortés-Morales 2019). Likt det som Pooley *et al.* lyft, har forskare tittat på vad som händer på vägen till och från skolan (Mikkelsen & Christensen 2009; Kullman & Palludan 2011), betydelsen av hur barnen tar sig till skolan (Westman 2017) och hur familjens livssituation och resurser påverkar hur barn kan röra sig (Barnes 2007). Inspirerad av detta växande intresse för barngeografi, riktar denna text fokus mot barns geografier och mobiliteter i det förflutna, men utifrån hur vuxenvärlden såg på dessa och med särskild betoning på skolvägens hälsopåverkan. Vår forskning visar att det redan vid etableringen av den obligatoriska skolgången, och med den skapandet av ett generellt och rutinartat skolvägsgående, fanns en omfattande vuxendiskussion om skolvägen i barnens vardag och dess betydelse för barnens hälsa. I den här artikeln vill vi lyfta fram den diskussionen och visa hur vuxenvärlden såg på skolvägens negativa sidor och dess befarade påverkan på barnens väl och ve, men också visa hur man diskuterade skolvandrandets hälsofördelar.

Hälsa och barn: frågor i tiden

Diskussionen om barns skolvägar tangerar alltså hälsofrågor på två olika sätt som delvis står i kontrast till varandra. Vi ska börja med att visa de faror som ofta diskuterades angående långa skolvägar, för att sedan synliggöra hur vandrandet till skolan också lyftes i ett annat ljus.

Även om långa och svåra skolvägar dis-

kuterades som ett problem genom hela den undersökta perioden, är det från och med 1870-talet som skolvandrandet mer konkret behandlas som ett problem i relation till barnens hälsa. Detta gäller för såväl skolinspektörernas rapporter som i dagstidningarnas artiklar. Intresset och omsorgen för hälsan var tidsenlig. Enligt Palmblad och Eriksson (2014) är det framförallt under slutet av 1800-talet som intresset för folkhälsa och hygien slår igenom även för de breda folklagren. Frågor om skolbarns hälsa och fostran börjar då bli alltmer diskuterade i samhället. Behovet av skolgymnastik ansågs stort. I undersökningar av skolbarns hälsa fann läkare att många av barnen var sjukliga och kritik riktades mot barns stillasittande och avsaknad av rörelse, deras höga arbetsbelastning och dåliga balans mellan det andliga och det kroppsliga. Detta intresse för skolbarns hälsa fortsatte sedan under det tidiga 1900-talet. Hammarberg (2001) har visat att vid sekelskiftet 1900 handlade barns hälsa framförallt om primära behov. Ett barn som hade tillgång till frisk luft, ljus, var renlig och hade tillräckligt med mat och kläder var ett friskt barn. Vad som blir tydligt i vår empiri, och som vi kommer visa här, är att barns vandrande till skolan tydligt tangerar dessa aspekter, t ex genom att synliggöra och förstärka bristen på det som barn ansågs behöva, särskilt i fråga om resurser som klädsel och mat.

Farorna på skolvägen? Väder, sjukdomar och barnplågeri

Skolinspektörerna tar i sina rapporter upp att de långa skolvägarna, särskilt under vintern (se figur 1), gjorde barnen trötta

*Figur 1. Pojkar på vägen vid Brogårdsdammen 1899, Skara.
Fotograf Emil Almqvist.*

och utsatta för stora risker att bli sjuka eller överansträngda (t ex Uppsala stift 1877–1881). Rädslan för överansträngning verkar vara påtaglig kring denna tid och diskuterades också i anslutning till exempelvis skolgymnastik och idrottsutövning (Lundquist Wanneberg 2004).

Ofta återkommer rädslan för trötta och överansträngda barn i föräldrars oro och vittnesmål (se t ex Strängnäs stift 1905–1910). Exempelvis vittnar föräldrar om hur deras barn somnat över sina läxböcker efter en lång väg hem från skolan (Göteborgs stift 1899–1904). Oron för hälsan och överansträngning ledde till förslag om och genomföranden av att låta barn i områden med allmänt långa skolvägar gå till skolan färre dagar i veckan (fem dagar istället för sex dagar), varannan dag och andra varianter av utspridd skolgång, eller att helt undvika skolgång på vintern (Linköpings stift 1887–1892; 1899–1904; Strängnäs stift 1905–1910). Vidare kunde

barn få skjuta upp sin skolstart en viss tid (t ex något år) om föräldrarna ansåg att barnet var för ungt och svagt för att ta sig till skolan en lång och svår väg (Skara stift 1893–1898; Västerås stift 1899–1904; Linköping stift 1899–1904).

Exempelvis försvarades förfarandet med att ha så kallad varannandagsläsning på landsbygden, då barnen var i skolan varannan dag, utifrån just hygieniska skäl. Ofta framhölls att barn som kom från långt bort belägna gårdar och torp, gick långt och blev blöta och kalla därför behövde ha en dag att vila ut på och torka sina kläder och skor. Detta benämns som särskilt viktigt för fattigare familjer med mindre resurser som endast hade en uppsättning av kläder och skor (Göteborgs stift 1899–1904). I många glest befolkade trakter, och på landsbygden rent generellt, ansågs alltså varannandagsläsning vara mer lämpligt, eller nödvändigt just eftersom skolvägarna blev för långa att gå varje

dag (Göteborg stift 1887–1892; 1893–1898; Linköping stift 1887–1892; 1905–1910; Motalaposten 1900-10-27; Svenska Dagbladet 1906-08-20; Kalmar 1915-01-15). Trots att det gjorde terminerna längre, framkommer att såväl föräldrar som skolråd och lärare kunde föredra denna typ av undervisning. Vi kan till exempel se att föräldrar och andra argumenterade för att varannandagsläsning underlättade för barn med lång skolväg genom att lyfta att de då fick varannan dag att vila ut på och därför också orkade med läxor (Göteborg stift 1899–1904; Linköping stift 1905–1910; Strängnäs stift 1905–1910; Växjö stift 1905–1910). Man menade även att barnen blev överansträngda och därav sjuka om de dagligen behövde gå den ofta alltför långa skolvägen (se t ex Trollhättans Tidning 1902-11-14). Andra lyfte omöjligheten i att ett sjuårigt barn förväntades gå upp till en mil varje dag till skolan (Linköping stift 1887–1892) och kallade detta barnplågeri (Göteborgs aftonblad 1910-06-06). En lärarinna menade att de som motsätter sig varannandagsläsning på landsbygden ”borde själftva under någon tid få känna på de svårigheter som de små ha att genomkämpa” (Svenska Dagbladet 1906-08-20). I områden med kortare avstånd (som exempelvis städer och stationssamhällen) framhävs dock att varjedagsläsning var det bästa (Göteborgs stift 1899–1904).

Skolvägarnas koppling till såväl hälsosom ohälsifrågor märks både i skolinpektörernas rapporter och i dagstidningar från slutet av 1800-talet och tidigt 1900-tal. Till exempel beskriver flera tidningsartiklar risken för ohälsa till följd av långa skolvägar, som förfrusna fötter och fingrar och förhögda risker för sjukdomar efter

nedkylning och väta (t ex Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1895-08-24; Göteborgs Aftonblad 1901-09-03). I många tidningsartiklar diskuteras också oroat att barnen med långa vägar sällan hann äta lagad mat med familjen, utan levde på kall mat och matsäck från morgon till kväll. Det försvagade deras fysiska och intellektuella kraft menade man (t ex Smålandsposten 1906-12-29; Kalmar 1915-01-15). Långa problematiska skolvägar diskuteras framförallt i en landsbygdskontext, men inte enbart. I en diskussion om lokalisering av en ny skola på Normalm i Stockholm diskuteras hur långa skolvägar många av barnen skulle få. Här lyfte man att ”Den långa väglängden skulle skada de svagare gossarnas hälsa, åsamka dem kroniska sjukdomar” (Nya Dagligt Allehanda 1870-12-06). En liknande argumentation angående skolvägar i Jönköpings utkant syns i *Jönköpingspostens* rapport från Kyrkostämman, där det tas upp att:

”barnen ofta måste gå den långa vägen både i ur och skur; många utaf dem vore dåligt klädda och kunde ådraga sig lifsfarliga sjukdomar. Då den skarpa nordanvinden ligger på från Vettern, är det ganska obehagligt för hvem som helst och dess mer för små barn att gå den långa vägen från Bymarken till Talavid.” (Jönköpingsposten 1892-10-28)

Den goda och hälsobringande skolvägsvandringen

Inlägget som citatet ovan kom ifrån bemöttes dock med en förklaring om att man inte borde ”pjoska med barnen; det skadade ej, att de finge motion efter skolarbe-

tet” (Jönköpingsposten 1892-10-28). Liknande tankar är återkommande. Exempelvis lyfter en del av skolinspektörerna långa skolvägar som ett komplement till det annars ofta försummade gymnastikämnet (Uppsala stift 1872–1876:I; 1882–1886; Kalmar stift 1877–1881; Härnösand stift 1877–1881; Strängsnäs stift 1882–1886; Växjö stift 1887–1892; Luleå stift 1899–1904).

I en diskussion i Landskrona kyrkostämman angående plats för ny skola inne i staden blir det nya, längre avståndet mellan skola och hem återigen positivt kopplat till hälsa. En doktor avvisar vikten av att förlägga en skola centralt med att hävda att ”Hvad talet om det centrala läget beträffar, så vore detta ett nonsens. Se på landet; der må de barn bäst, som hafva den längsta skolvägen, det bästa tillfället till daglig motion.» (Correspondenten 1892-06-21). Att de barn som gick längst mådde bäst är dock svårt att se en grund i, utifrån resten av vår empiri. I ett insänt brev till Hallandsposten (1903-07-10) tas en annan fördel upp, att landsbygdens långa skolvägar då barnen vistades i friska luften i alla fall kunde innebära att deras kläder åtminstone delvis hann befrias från bakterier. I inlägget *Ungdomens fysiska uppfostran. Ett aktuellt reformförslag* (Sydsvenska Dagbladet 1901-06-09) påkallas också den långa skolvägens hälsobringande inverkan eftersom det tvingade ut unga i friska luften. Ett resonemang som idag 120 år senare knappast känns utdaterat.

I artikeln med den talande rubriken *Något om förhållandet mellan skolans fysiskt och intellektuellt uppfostrande verksamhet* (Kristianstadsbladet 1890-01-15) framhävs det att barn på landsbygden med lång

skolväg nog inte behövde skolgymnastik utan fick tillräcklig kroppslig rörelse ändå. Dock framhåller författaren att gåendet var alltför ensidigt, även om det gav bra motion. I detta kan vi se lite av de idéer som fanns i samhället angående just skolgymnastikens vara och betydelse. Folkskolegymnastikens historia börjar redan i den första skolstadgan från 1842, där en enkel gymnastik infördes tillsammans med ämnen som läsning, skrivning, räkning, kristendomskunskap, historia och geografi. Såväl nationalistiska och militära som hälsohygieniska och rekreativa motiv till skolgymnastikens införande har angetts (Annerstedt 1990; Sandell & Sörlin 2001a). Under 1800-talets gång blev skolgymnastiken mer utvecklad och styrd och kom under 1800-talets slut att tydligt formas av idén om fysisk rörelse som en metod för fostran. Fokus låg på strikt självdisciplin, god hållning och moralisk och estetisk utveckling. Den mänskliga kroppen var den mänskliga själens tempel (Lundquist-Wanneberg 2004). Skolgymnastiken var i sin form väsensskild från promenader eller leken och byggde till stora delar på isolerade och konstruerade precisionsrörelser och militära exercisövningar. I ett lärt perspektiv sågs därför inte gående eller skidåkande till skolan som en fullvärdig ersättning för gymnastikundervisningen (se figur 2), vilket också ses i att skolinspektörerna oftare lyfter gåendet som komplement till gymnastiken snarare än ett ersättande. Lundquist-Wanneberg (2002) ger ett exempel på hur en lärarinna på 1940-talet skidade 4 km fram och åter till en närliggande skola med gymnastikal tillsammans med sina elever för att där genomföra gymnastiklektioner. Exem-

Figur 2. Tre barn på skidor, foto Josef Ärnström, cirka 1900–1926, Upplandsmuseets samling.

plet visar på den vikt som fortsatt lades vid den fostrande gymnastiken, och hur denna inte skulle blandas ihop med motion eller idrott.

Vi kan alltså se att det i tiden för vår empiri fanns en samhällelig syn på att barns rörelse utanför skolan kunde vara motion och därmed välgörande (fast också utmattande och nedbrytande) men att det inte uppfyllde samma viktiga fostran och utveckling som skolgymnastiken gjorde. Alla skolinspektörer verkar dock inte hålla med om att vandringen var ett komplement till en försummad (och behövd) gymnastik. Vissa menade snarare att vandringen var den gymnastik eller snarare rörlighet som barnen behövde. En inspektör i Växjö stift skriver:

”...de flesta barn å landsbygden hafva längre eller kortare väg att gå till och från skolan samt att de efter hemkomsten

från denna oftast få syssla med diverse saker, så synes vara tillräckligt sörjdt för deras kroppsliga helsa och utveckling under skoltiden” (Växjö stift 1887–1892:20).

Vare sig man tyckte att gåendet till skolan var ett komplement till gymnastiken eller gav barnen nog med rörlighet i sig, framställs här alltså vandringen till skolan som ett bidrag till barns hälsa. Idén om att barnens vandring till skolan gav tillräckligt med rörelse för barnen och att ingen extra gymnastik behövdes, verkar ibland framförallt vara föräldrars åsikter medan skolinspektörerna inte alltid helt håller med (Skara stift 1877–1881; Linköping stift 1893–1898). I sammanhanget kan det vara värt att lyfta att föräldrar generellt varit mer kritiska till behovet av skola överlag, vilket kan ha relevans för deras inställning till gymnastiken.

Andra idéer om vandrandets funktion

Vår empiri visar både fördelar och nackdelar med gående ut hälsosynpunkt. Frånvarande i diskussionen kring barnens gående till skolan, och de eventuella vinster och förluster som detta ansågs innebära, är vandrandets påverkan på annat än ren hälsa. Det är därför intressant att lyfta blicken. Diskussionerna om barns skolvägsvandrande som vi följer här skedde i en tid när intellektuella i Europa och USA både vandrade för att kunna tänka och skrev litteratur om att vandra. Idén om det goda i att gå har egentligen fångat samhällets tänkare under mycket lång tid. Från antikens grekiska filosofer som Sofisterna till 1700- och 1800-talets romantiska filosofer som Jean Jacques Rousseau, Friedrich Nietzsche och Henry David Thoreau och det tidiga 1900-talets författare och tänkare som Virginia Woolf, James Joyce och Walter Benjamin. Alla har de lyft gåendet som en viktig praktik (Solnit 2000). Under 1800-talet och det tidiga 1900-talet växte en allt mer folklig rörelse fram kring gående, i Sverige som på andra håll i västvärlden. Man gick som ett sätt att uttrycka sin identitet, stärka sin hälsa och psyke och lära känna sin kultur och natur. Föreningar med fokus på rörelse och friluftsliv etablerades. Vi kan också se att det växte fram en populär reseberättelselitteratur kring ämnet, t ex om fjällvandringar. Gåendet och andra utomhusaktiviteter var ett sätt att utbilda och stärka, men också disciplinera nationens befolkning i en tid av stora samhällsförändringar. Till exempel hos scoutrörelsen och andra föreningar blev gående och marscherande en viktig friluftssaktivi-

tet, och här lyfts alltså också barn in (Sandell & Sörlin 2001b; Amato 2006). Det upplyfta, och i skönlitteraturen och filosofin beskrivna, goda vandrandet har dock mest fokuserats på vuxnas gående och den kreativa, intellektuella och meditativa vinst som fötternas spel på marken ger. Frånvaron av den typen av diskussion är uppenbar i vårt empiriska material.

Barndom och barnarbete

Från mitten av 1800-talet fanns tydliga ideologiska idéer om vikten av barndomen hos medelklassen, men dessa var inte allmänt spridda och hade då ännu inte på något omfattande sätt påverkat praktiker som t ex uppfostringstekniker (Norman 1996). Kring sekelskiftet 1900 och framåt började samhället än mer omformulera synen på vad barndomen borde vara. Barndomen skulle nu ge utrymme för frihet, lek och ordnad skolgång och barnen skulle räddas från att vara nyttiga (Key 1900; Sandin 2003). Bakgrunden till detta var att barnens arbete spelade en viktig roll i både det förindustriella bondesamhället och det tidiga industriella samhället. Från åtta års ålder kunde barn utföra sysslor både hemma på gården och i dess närhet. I fattigare familjer kunde de även sändas för arbete hos andra (Rosander 1979). Medan barnarbetet (för barn under 12 år) inom industrin avvecklades under 1800-talets senare del i Sverige, så minskade barns insatser inom jordbruket med tiden men dröjde ändå kvar långt in på 1900-talet (Sjöberg 2008). Familjers olika livsvillkor påverkade förstås hur idén om den friare barndomen kunde realiseras. Utebliven skolgång förklaras ofta med fattiga familjers

stora och många gånger nödvändiga behov av den arbetskraftshjälp som barnen kunde ge ”i kampen för tillvaron” (Skara stift 1882–1886:35) istället för att vara i skolan. Här nämns ofta ”den tryckande fattigdomen” (Strängnäs stift 1877–1881:14, se också t ex Hallandsposten 1901-11-25; Göteborgs Dagblad 1919-08-07) särskilt hos torpar- och statarfamiljer (t ex Uppsala stift 1861–1863; 1877–1881; Linköping stift 1893–1898; Strängnäs stift 1905–1910).

Synliggörande och förstärkande av ojämlika förhållanden

Genomgående i källmaterialet är just betoningen av den stora fattigdom som präglade många barns vardag. Att gå till skolan krävde mycket av barnen, inte minst resurser i form av skor och kläder som tålde långa utmanande vägar, dåligt väder och hårt klimat. Vissa grupper av barn var hårdare utsatta än andra, vilket vi kan anta präglade deras välfärd och hälsa i vardagen. Skolans införande innebar en ökad närvaro och en i både tid och rum mer rutinartad rörelse av barn i landskapet. Samlandet av alla barn på en och samma plats, samt kravet att ta sig till skolan oberoende av var de bodde eller deras förutsättningar för detta, medförde att barns ansträngningar, fattigdom och situation blev tydliga och synliga för andra utanför hemmet. Synligheten tycks ha skapat medvetenhet om ett samhällsproblem (se även Sjöberg 1996). Utan ”synliggörandet” av barnens armod skulle det inte ha funnits något problem att uppmärksamma. Som Astrid Lindgrens Vildvittror konstaterade i sitt sökande efter en gömd Ronja Rövar-

dotter: ”Syns inte, finns inte” (Danielsson 1984). Kanske väckte denna synlighet därför också idéer om behoven av att hjälpa barn från olika delar av samhället och skapade initiativ att göra det? Det är under den här tiden som privata initiativ börjar växa fram för mer organiserad hjälp till barn som levde under svåra förhållanden. Exempelvis startade förmögna kvinnor och lärare föreningar, höll välgörenhetsbasarer, gjorde egna donationer eller skrev in till tidningar och bad läsare skänka kläder och skor till behövande skolbarn (t ex Falköping Tidning 1896-01-22; Stockholms-tidningen 1903-08-06; Vänersborgsposten 1904-02-25). Skolan kunde också hjälpa fattigare familjer genom att t ex låta de barn som saknade skor få låna sådana från skolan eller erbjuda lånetofflor så att barnen inte behövde sitta med blöta skor i skolan (Trollhättans tidning 1904-02-16).

Frågan om skolvägens hälsa och ohälsa knyter i högsta grad an till frågan om hur socioekonomiska och geografiska skillnader påverkade barns skolvägvandrade och hur vuxenvärlden hanterade detta. Detta är något vi fokuserat på i en tidigare studie (Strandin Pers, Lagerqvist & Björklund, kommande). Där visar vi att de barn som tillhörde familjer som bodde långt bort från centralbygden, som därmed fick en längre och ofta dålig väg till skolan, och därmed också längre skoldagar och större behov av bra skor, mer matsäck och mer tid att avvara, ofta tycks ha varit barn från mindre bemedlade familjer. De var företrädesvis barn till statare, hantverkare, arbetare och torpare. Det var också dessa familjer som hade svårast att avvara, eller alls ha, en medföljande vuxen, draghäst och liknande för att hjälpa sina barn

till skolan, något bättre ställda föräldrar kunde och gjorde. Förutom att fattiga familjer hade ett större behov av barnens arbetskraft och ofta bodde längre bort från skolan innebar fattigdomen alltså avsaknad av resurser som behövdes för att avlasta skolvägen eller skoldagen. Resurser som kunde stärka hälsan. Den geografiska och ekonomiska marginaliteten har alltså ofta hängt ihop här, även om det förstås också fanns mindre bemedlade familjer som levde i centralbygden.

Barnens skolväg var en angelägenhet för föräldrarna och samhället i allmänhet. Den sågs som ett problem, särskilt för de resurssvaga och de som levde i marginalerna. Lärare och föräldrar, men även skolinspektörerna, mötte på nära håll de svårigheter som förekom i barnens vardag i och med skolvägsvandrandet. De såg hur det påverkade deras hälsa. De fattigaste föräldrarna saknade i allmänhet möjligheter att skapa bättre förutsättningar för barnens välfärd. Men många föräldrar engagerade sig, exempelvis genom att möta eller skjutsa barnen vid mörker eller svår väderlek eller synliggöra problemen genom tidningsinsändare. Likaså försökte många lärare, präster och andra i vuxensamhället förbättra förutsättningarna för barnens skolvägsvandrande. Det resulterade exempelvis i upprustade vägar, att skoltider och terminer anpassades till årstidernas väderförhållanden och till att små och stora barn fick sluta samtidigt för att kunna följas åt. Genom hela undersökningsperioden har alltså olika aktörer försökt att avlasta barnen på olika sätt och med olika förutsättningar (Strandin Pers *et al.*, kommande).

Skolvägens geografi: barnen tar plats och faror som skiftar form

Avslutningsvis, trots att problematiken med de långa skolvägarna är ett starkt återkommande tema i skolinspektörernas rapporter och dagstidningarnas artiklar framställs det som vi sett här inte utslutande som just ett problem. Genomgången av materialet gör det alltså tydligt att vuxenvärlden sedan folkskolans framväxt diskuterat och till stora delar framhävt att barn behöver röra på sig. Här kan vi se likheter med dagens diskussioner om barns skolvägar. En tydlig skillnad är dock karaktären på farorna som identifierades kring detta vandrande. Tidigare kom farorna från naturen och från geografin. Oron fästes vid bakterier och överansträngning, väder och vind, långa avstånd och dåliga vägar, även om också avsaknaden av resurser blev synlig. I inledningen lyfte vi att de faror som vuxenvärlden idag identifierar med barns skolväg framförallt handlar om farlig trafik, avgaser samt barns tilltagande stillasittande och fetma. Dagens hot och risker är alltså övervägande av social natur, av sådant skapat av människan. En annan variant av de mänskliga hoten mot barn hittar vi i den idag återkommande diskussionen om främlingsfaran. Faran fångas i det engelska begreppet *stranger danger*, som varit närvarande i media och det allmänna medvetandet sedan 1980-talet. Då välldes en moralpanik kring kidnappningar och utnyttjande av barn fram genom västvärlden, särskilt i USA och Storbritannien (Wodda 2018). I vårt empiriska material har den farliga främlingen varit tämligen osynlig. Det finns emellertid några lite

snällare varianter att hitta bland texterna. I *Nya Dagligt Allehanda* (1880-04-17) varnas för de ”bakelse-fruar” som hänger utanför skolorna för att sälja förkastliga sötsaker till de barn som hade lång väg till skolan och därför inte hann hem under matraster för att äta utan fick stanna i skolan med medhavd matsäck.

Det är viktigt att tänka på att de avstånd som folkskoleinspektörerna eller andra delar av vuxenvärlden lyfte som ett problem rent generellt är betydligt längre än de sträckor som dagens diskussion handlar om, där skolväggsgåendet betonas som något positivt. För en del barn kunde det i det förflutna handla om många kilometer som skulle övervinnas varje dag. Idag finns en helt annan trafiksituation kring barn som rör sig till skolan. Samhället och dess geografi med skolor, bostäder och trafik har förändrats mycket mellan det sena 1800-talet och nutid. Därför kan man inte likställa diskussionen om faror nu och då. Vi tycker emellertid att det finns en poäng i att ge både skolbarns rörelse över rummet och dagens diskussion om detta en historisk och historiegeografisk grund. Trots olikheter i samhället så kan vi se en likhet i att vuxenvärlden varit engagerad, då som nu, i frågan om barns skolvägar och dess påverkan på barnen.

Folkskolans etablerande innebar starten för en mer geografisk och tidsmässigt samlad och rutinartad rörelse och närvaro av barn i det offentliga rummet. Det är något vi fortfarande kan se idag. Varje dag när skolan börjar och slutar befolkas gaturummet av barn. Det är ett fenomen som också fortfarande väcker diskussioner om faror och risker, men också möjligheter. Rörelsen till skolan är då liksom

nu en central del i barns geografier, såväl för barnen själva som för en omgivande vuxenvärld.

*

Författarna vill tacka Stiftelsen Fredrik Bachmans Minnesfond som möjliggjort studien.

Litteraturförteckning

- Amato, J (2006) *On foot. A history of walking*. New york: NYU Press.
- Andersson, E, Malmberg, B & Östh, J (2012) Travel-to-school distances in Sweden 2000–2006: changing school geography with equality implications. *Journal of Transport Geography* 23:35–43.
- Annerstedt, C (1989) *Skolgymnastikens utveckling i Sverige*. Institutionen för pedagogik, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Barnes, R (2007) *Places to Go: Promoting Better Mobility, Transport and Travel for Children and Young People*. Play England/National Children’s Bureau: London.
- Boli, J (1989) *New Citizens for a New Society: the Institutional Origins of Mass Schooling in Sweden*. Oxford: Pergamon.
- Burton, J D & Baxter, J E (2018) From the margins to the mainstream: Perspectives on nineteenth-century education, *Childhood in the Past* 11(1):3–7.
- Carver, A, Timperio, A & Crawford, D (2013) Parental chauffeurs: What drives their transport choice? *Journal of Transport Geography* 26:72–77.
- Danielsson, T (Regissör) (1984) *Ronja Rövardotter* [Film]. Sverige: Svenska Filminstitutet.
- Davison, K K, Werder, J L & Lawson C T (2008) Children’s active commuting to school: Current knowledge and future directions. *Preventing Chronic Disease: Public Health Research, Practice, and Policy* 5(3):1–11.
- Fredriksson, V, Rodhe, E & Warne, A (red) (1940) *Svenska folkskolans historia*. D. 1, Inledande översikt. Stockholm.
- Fredriksson, V & Sörensen, A (red) (1942) *Svens-*

- ka folkskolans historia*. D. 3, Det svenska folkundervisningsväsendet 1860–1900. Stockholm.
- Fyhri, A, Hjorthol, R, Mackett, R, Nordgaard Fotel, T & Kyttä, M (2011) Children's active travel and independent mobility in four countries: Development, social contributing trends and measures. *Transport policy*, 18(5):703–710.
- Gerger, T (1972) *Skolans geografiska utveckling i Sverige*. Stockholm: Norstedt.
- Gerger, T (1974) *Ett rumsligt förändringsförlopp: den obligatoriska skolan i Sverige*. Stockholm. Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Gummesson, M (2003) *Skolskjutsning ur ett historiskt perspektiv*. Vägverket 2003:22.
- Hammarberg, L (2001) *En sund själ i en sund kropp. Hälsopolitik i Stockholms folkskolor 1880–1930*. Stockholm: HLS Förlag.
- Holloway, S L & Valentine, G (red) (2004) *Children's geographies: Playing, living, learning*. London: Routledge.
- Hellblom Sjögren, L (red) (1992) *Folkskolan 150 år: bildning och demokrati: röster om och från folkskolan 1842–1992*. (1. utg.) Täby: 3 V-förl.
- Key, E (1900) *Barnets århundrade: studie*. Stockholm: Bonnier.
- Kullman, K & Palludan, C (2011) Rhythmanalytical sketches: agencies, school journeys, temporalities. *Children's Geographies* 9(3–4):347–359.
- Lubans, D R, Boreham, C A, Kelly, P & Foster, C E (2011) The relationship between active travel to school and health-related fitness in children and adolescents: A systematic review. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 8(5), doi: 10.1186/1479-5868-8-5.
- Lundquist-Wanneberg, P (2002) Idrotten och skolan – svensk skolidrott och skolgymnastik 1919–1962. *Svensk idrottsforskning* 2 10–14.
- Lundquist-Wanneberg, P. (2004) *Kroppens medborgarfostran. Kropp, klass och genus os skolans fysiska fostran 1919–1962*. Avhandling, Lunds universitet.
- McDonald, NC & Aalborg, AE (2009) Why parents drive children to school: implications for safe routes to school programs. *Journal of the American planning association*, 75(3):331–342.
- Mikkelsen, MR, & Christensen, P (2009) Is children's independent mobility really independent? A study of children's mobility combining ethnography and GPS/mobile phone technologies. *Mobilities* 4(1):37–58.
- Murray, L & Cortés-Morales, S (2019) *Children's Mobilities: Interdependent, Imagined, Relational*. London: Palgrave Macmillan.
- Norman, K (1996) *Kulturella föreställningar om barn: ett socialantropologiskt perspektiv*. Stockholm: Rädda barnen.
- Palmblad, E & Eriksson, BE (2014) *Kropp och politik. Hälsouppläsning som samhällspegel*. Carlsson förlag.
- Pooley, CG, Turnbull, J & Adams, M (2005) The journey to school in Britain since the 1940s: continuity and change. *Area* 37(1):43–53.
- Ramirez, F O & Boli, J (1987) The political construction of mass schooling: European origins and worldwide institutionalization. *Sociology of Education*, 60:2–17.
- Richardson, G (red) (1992) *Ett folk börjar skolan. Folkskolan 150 år 1842–1992*. Stockholm: Allmänna förlaget.
- Rosander, G (1979) *Arbete i N-A Bringéus (red) Arbete och redskap*. Stockholm: Carlsson.
- Sandell, K & Sörlin, S (2001a). Inledning i K Sandell & S Sörlin (red) *Friluftshistoria: från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik: teman i det svenska friluftslivets historia*. Stockholm: Carlsson., s 10–15.
- Sandell, K & Sörlin, S (2001b) Naturen som ungdomsfostrare i K Sandell & S Sörlin (red) *Friluftshistoria: från "hårdande friluftslif" till ekoturism och miljöpedagogik: teman i det svenska friluftslivets historia*. Stockholm: Carlsson s. 27–46.
- Sandin, B (2003) *Skolan, barnen och samhället i ett historiskt perspektiv i S Selander (red) Kobran, nallen och majjen: tradition och förnyelse i svensk skola och skolforskning*. Stockholm: Myndigheten för skolutveckling. s. 55–69.

- Sjöberg, M (1996) *Att säkra framtidens skördar: barndom, skola och arbete i agrar miljö: Bolstad pastorat 1860–1930*. Avhandling, Linköping: Linköpings Universitet.
- Sjöberg M (2008) Barnförbudet och barn tillåtet i I Söderlind I & K Engwall (red) *Barndom och arbete*. Umeå: Boréa. s 37–72.
- Solnit, R (2000) *Wanderlust: a history of walking*. New York: Viking.
- Strandin Pers, A & Björklund, A (2019) *Skolvägens historiska geografi: metodutveckling med fokus på kartering och skildringar av skolvägar efter allmänna folkskolans införande 1840*. Stockholm: Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
- Strandin Pers, A, & Lagerqvist, M & Björklund A (kommande) Walk a mile in someone else's shoes: The difficult school route and how it was managed during the emergence of the Swedish Folkskola 1840–1930. *Norsk geografisk tidskrift*.
- Westberg, J, Boser, L, & Brühwiler, I (red) (2019) *School Acts and the Rise of Mass Schooling: Education Policy in the Long Nineteenth Century*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Westberg, J (2014) *Att bygga ett skolväsande. Folkskolans förutsättningar och framväxt 1840–1900*. Nordic Academic Press.
- Westman, J (2017) *Drivers of Children's Travel Satisfaction*. Karlstads universitet: Karlstad.
- Wodda, A (2018) Stranger Danger! *Journal of Family Strengths* 18(1), artikel 3.
- Kalmar stift 1877–1881
Linköping stift 1887–1892
Linköping stift 1893–1898
Linköping stift 1899–1904
Linköping stift 1905–1910
Luleå stift 1899–1904
Skara stift 1877–1881
Skara stift 1882–1886
Skara stift 1893–1898
Strängnäs stift 1877–1881
Strängnäs stift 1882–1886
Strängnäs stift 1905–1910
Uppsala stift 1861–1863
Uppsala stift 1872–1876:I
Uppsala stift 1877–1881
Uppsala stift 1882–1886
Västerås stift 1899–1904
Växjö stift 1887–1892
Växjö stift 1905–1910
- Correspondenten* 1892-06-21
Falköping Tidning 1896-01-22
Göteborgs Aftonblad 1901-09-03
Göteborgs Aftonblad 1910-06-06
Göteborgs Dagblad 1919-08-07
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1895-08-24
Hallandsposten 1901-11-25
Hallandsposten 1903-07-10
Jönköpingsposten 1892-10-28
Kalmar 1915-01-15
Kristianstadsbladet 1890-01-15
Motalaposten 1900-10-27
Nya Dagligt Allehanda 1870-12-06
Nya Dagligt Allehanda 1880-04-17
Smålandsposten 1906-12-29
Stockholms Tidningen 1903-08-06
Svenska Dagbladet 1906-08-20
Sydsvenska Dagbladet 1901-06-09
Trollhättans Tidning 1902-11-14
Trollhättans tidning 1904-02-16
Vänersborgsposten 1904-02-25

Källförteckning

Berättelser om folkskolorna i riket, afgifna af tillförordnade folkskoleinspektörer, Band 1–11, 1861–1910. Stockholm: Nordiska bokh. I artikeln nämns följande regionala delar:

Göteborg stift 1887–1892

Göteborg stift 1893–1898

Göteborg stift 1899–1904

Härnösand stift 1877–1881

Maja Lagerqvist, Kulturgeografiska institutionen, Uppsala Universitet
Annika Strandin Pers, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.
Annika Björklund, Kulturgeografiska institutionen, Stockholms universitet.